

Gradbena dejavnost Fritza Friedrigerja in Maksa Czeikeja v Mariboru

MARTINA PERŠE, ANJA PREMK, NATALIJA ZANOŠKI

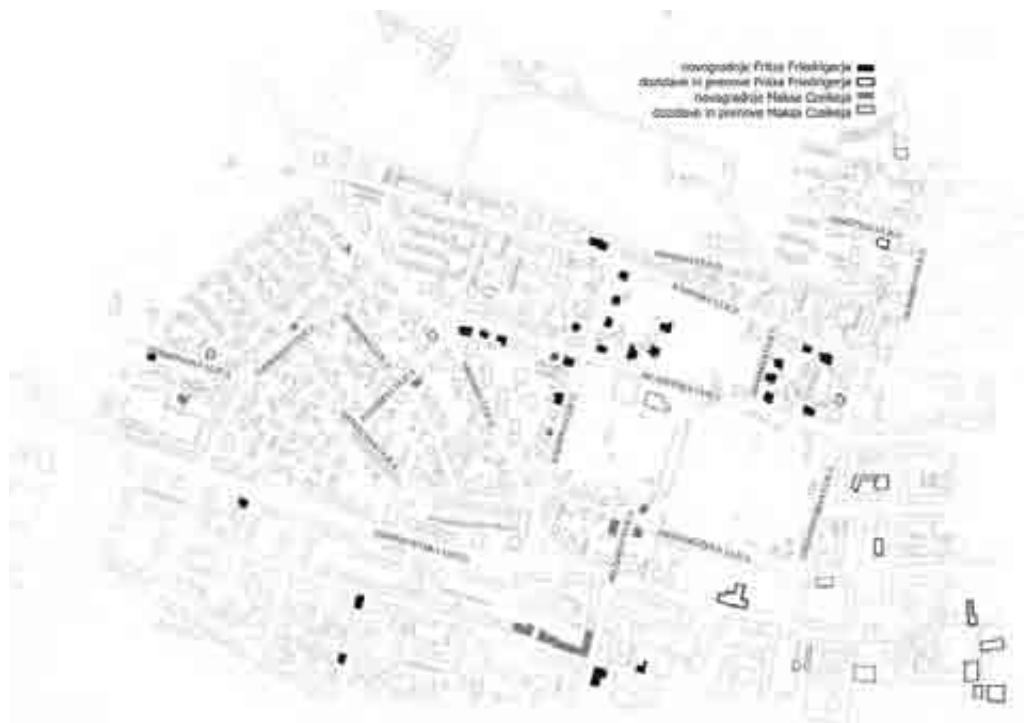
Maribor je mesto z bogato večstoletno stavbno zgodovino, ki je sprva obsegalo predel današnjega strogega mestnega jedra med reko Dravo, Gregorčičevo, Strossmayerjevo in Svetozarevsko ulico.¹ Ko je mesto preraslo svoj srednjeveški okvir, se je živahna gradbena dejavnost začela širiti na predmestja, kjer so si predvsem bogatejši meščani začeli postavljati vile, obdane z vrtovi. Na drugi strani so nastajale skromne četrti za industrijsko prebivalstvo. V članku bomo obravnavale prvi tip zazidave, ki so ga gradili bolj ali manj poznani stavbeniki.² Med njimi sta v Mariboru delovala tudi Fritz Friedriger, in sicer med leti 1891 in 1913,³ ter Maks Czeike v letih 1910–1937 (sl. 1).⁴ Velik del stavb sta načrtovala in zgradila v

¹ Takšno je mesto narisano tudi na franciscejskem katastru iz leta 1825.

² Članek povzema ugotovitve raziskave *Arhitektura Fritza Friedrigerja in Maksa Czeikeja v ožjem območju Maribora*, ki smo jo avtorice v letih 2003–2005 opravile v okviru študija na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani pod mentorstvom prof. dr. Žive Deu (Anja PERKO [por. PREMK] – Natalija ZANOŠKI – Martina ZRIM, *Arhitektura Fritza Friedrigerja in Maksa Czeikeja v ožjem območju Maribora*, Ljubljana 2005 (raziskovalna naloga, Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, tipkopis)). Naloga je na voljo pri mentorici in avtoricah. S stavbno zgodovino tega območja so se pred tem ukvarjali tudi dijaki Srednje gradbene šole v Mariboru pod mentorstvom Eve Dvořákové (Peter CAFUTA – Rok GOLOB, *Onemogočeni arhitekt Fritz Friedriger*, Maribor 1998 (raziskovalna naloga, Srednja gradbena šola, tipkopis); Tadej BRODSCHNEIDER – Lucijan JURČEV – Nataša KŠELA, *Zamolčani arhitekt Maks Czeike*, Maribor 1996 (raziskovalna naloga, Srednja gradbena šola, tipkopis)).

³ Letnice delovanja smo povzele po ohranjenih načrtih. V letu 1894 so nastali trije načrti, med katerimi je tudi načrt za ureditev lastnega sedeža gradbene firme na Mladinski 35, Pokrajinski arhiv Maribor, fond Uprava za gradnje in regulacijo (PAM – MA/818). Očitno pa se je Friedriger že prej mudil v Mariboru, saj Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) hrani tudi načrte za adaptacijo gospodarskega poslopja na Trubarjevi 5 iz leta 1891 (PAM – MA/1665). Zadnji načrti so nastali v letu 1913, med njimi so bili tudi načrti za dvonadstropno stanovanjsko hišo na Pobreški 15 (PAM – TA/774).

⁴ Czeike je pridobil obrtno dovoljenje 8. 5. 1910 (PAM, Register za koncesionarne obrti, MOM 542), zato to letnico štejemo za pričetek delovanja, čeprav je verjetno kot praktikant in risar v Friedrigerjevem ateljeju delal že v letih 1902–1906. Zadnji Czeikejevi načrti, ki jih hrani PAM, so iz leta 1937 (Partizanska cesta 47, PAM – MA/928). Mlajših načrtov nismo našle, čeprav je svojo obrt zadnjič prijavil 29. avgusta 1941 (PAM – IV register trgovinskih in ostalih obratov).

1. Karta ožjega Maribora z označenimi objekti Fritza Friedriggerja in Maksa Czeikeja /
The map of central Maribor, showing buildings by Fritz Friedrigger and Maks Czeike

Koroškem predmestju, ki se je razprostiralo zahodno od mesta, ob Koroški cesti, in je bilo skupaj z Graškim in Magdalenskim priključeno mestu decembra 1850,⁵ kar je za predmestja pomenilo začetek živahne gradbene dejavnosti. Konec 19. stoletja je bilo razdeljeno na tri sklope. Osrednji del predmestja med Mladinsko in Smetanovo ulico je še vedno zavzemalo pokopališče, javni nasad in vojaško vežbališče. Na vogalu Strossmayerjeve in Gosposvetske je stal samostan šolskih sester, polja prepredena s poljskimi potmi pa so se razprostirala od Vrbanske proti zahodu. Zelene površine v obliki nasadov so bile tudi med Vilharjevo, Kajuhovo in Kosarjevo ulico, dalje od Kosarjeve ter severno od Vinarske ulice pa so se razprostirali nasadi vinsko-sadjarske šole. Četrtilnik je začela nastajati med Trubarjevo in Vilharjevo ulico po letu 1850.⁶

⁵ Jože CURK, Urbana in gradbena zgodovina Maribora, *Maribor skozi stoletja* (edd. Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec), Maribor 1991, p. 536.

⁶ Ibid., pp. 536–537.

V tem obdobju sta bila za razvoj mesta pomembna dva župana. Inženir Aleksander Nagy (županoval 1886–1902) je bil iz gradbene stroke in je za mnoge stavbe tudi sam pripravil načrte. V Mariboru je uredil boljše higienske razmere, asfaltirati je dal pločnike in urediti nasade. Za glavni dosežek je imel Nagy izgradnjo vodovoda leta 1902, prav v zvezi s t.i. vodovodno afero pa je še istega leta tudi odstopil.⁷ Nasledil ga je dr. Ivan Schmiderer, ki je bil dolga leta Nagyjev namestnik, in je županoval med leti 1902–1919. Izpeljal je dve pomembni nalogi. Začel je z elektrifikacijo Maribora in v ta namen tudi z gradnjo hidroelektrarne Fala.⁸ Drug projekt, ki je naletel na velike polemike, v katerih je sodeloval tudi Fritz Friedrigger,⁹ je bil izgradnja novega državnega mostu na trasi Gosposka ulica – Glavni trg.¹⁰ Most je degradiral prej enovito zasnovan srednjeveški trg, saj je z rušitvijo stavbnega tkiva trg izgubil svoj jugovzhodni vogal.

Počasi, z regulacijo poljskih poti v ulice in ceste, se je s četrti ob mestu Maribor, zahodno od Trubarjeve ulice, širila zazidava vil in hiš v ulice zahodnejše in severozahodnejše. Številni stavbeniki, gradbeni mojstri in tesarji so gradili stavbe v sredini 19. stoletja še v neoklasicističnem arhitekturnem stilu, ki se je počasi umaknil iz Maribora z deli Josefa Hasslingerja, Antona Janeza Wagnerja, Janeza Jurija Nafza in drugih.¹¹ Neoklasicističen izgled je nadomestil historicizem s svojimi eklektičnimi slogi in je hitro postal priljubljen med mariborskim meščanstvom. Konec 19. stoletja sodijo med najbolj dejavne stavbenike Rudolf Kiffmann, Ubald Nassimbeni, Andrej Tschernitschek, Adolf Baltzer, Jurij Glaser, Fritz Friedrigger.¹²

⁷ Antoša LESKOVEC, Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941, *Maribor skozi stoletja* (edd. Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec), Maribor 1991, p. 273.

⁸ Z gradnjo Fale naj bi bil povezan tudi Czeike, ustni vir: Eva Dvorakova, Maribor.

⁹ Fritz FRIEDRIGER, Über Bauangelegenheiten der Stadt Marburg, *Marburger Zeitung*, 18. 4. 1912, pp. 2–3, 20. 4. 1912, pp. 2–3. Povzetek objavljen v: Jelka PIRKOVIČ – Peter CAFUTA – Hans FRIEDRIGER, *Fritz Friedrigger in Maribor*, Maribor 1999, pp. 18–22. Treba pa je opozoriti, da je v sestavku Pirkovičeve o Friedriggerju navedenih nekaj netočnostih, npr. da je Friedrigger uresničil dve javni stavbi, kar ne drži (pp. 8–9). Vedeti moramo, da je bil Friedrigger tudi graditelj objektov, zato je omenjeni stavbi lahko res zgradil, nikakor pa ne načrtoval. To je tudi razlog, da Friedriggerju slogovno ne ustrežata. Prav je, da omenimo še druge netočnosti, npr. napačen opis tlorisne zasnove vile Transilvanije (p. 8, stavba je precej bolj »običajno« zasnovana od opisanega v sestavku, glej sl. 8); ali ob napisu na stavbi Antona Badla na Kajuhovi 12 (p. 7): pravilno je: »*Mein Haus ist meine Burg*« (Moja hiša je moje zavetje (grad) – stavba ima dejansko obliko mini dvorca – in ne moja svoboda). Glej sl. 3.

¹⁰ LESKOVEC 1991, cit. n. 7, pp. 273–275.

¹¹ Jože CURK, Mariborski gradbeniki v času baroka in klasicizma, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, LVII, 1986, pp. 300–301.

¹² Antoša LESKOVEC, Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1941, *Maribor skozi stoletja* (edd. Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec), Maribor 1991, pp. 381–382.

Arhitekt Fritz Friedrigger

Fritz Friedrigger je bil arhitekt, stavbenik in graditelj, občinski svetnik in vodja regulacijskega načrta Maribora. V Mariboru je bil gradbeno dejaven 22 let (v obdobju 1891–1913), ko je načrtoval zasebne in javne stanovanjske objekte. Rodil se je 2. avgusta 1859 v Schäßburgu/Sighișoari v Transilvaniji staršem nemške narodnosti.¹³ Že tam se je izučil za gradbenega mojstra, na Akademiji upodablajočih umetnosti na Dunaju pa je študiral pri profesorju Theophilu Edvardu von Hansnu v letih 1883–1885 in zaključil študij arhitekture kot eden najboljših Hansnovih študentov. V Maribor se je iz 100 km oddaljenega Kermendina/Körmenda preselil leta 1894, obrt pa je začel opravljati skupaj z družabnikom Robertom Schmidtom.¹⁴ Njegova dela najdemo po celem Mariboru, bolj zgoščeno pa na območju Koroškega predmestja pod Kalvarijo, na Taboru pri športnem parku okoli Popovičeve in Radvanjske ter na Linhartovi ulici, kjer gre za točkovno zazidavo vil in hiš.

Opus arhitekta Fritza Friedriggerja v Mariboru je mnogoštevilen in raznolik. Prevladujejo stanovanjske hiše (okoli 75), večinoma eno- ali dvodružinske, slednje so zgrajene kot najemniške. Stanovanjske hiše sodijo, glede na kvaliteto bivanja v posamezni enoti, v več razredov. Najslabša stanovanja imajo skupno stranišče na vsaki dve bivalni enoti. So majhna, eno- do dvosobna z ločeno kuhinjo.¹⁵ Boljša so stanovanja, ki že imajo lastno stranišče, nimajo pa še kopalnice.¹⁶ Stanovanja so večja, dvo- do štirisobna, postavljena pa so v vile, ki imajo razkošneje obdelane fasade, saj gre za stanovanja srednjega meščanskega sloja, ki želi vsaj na zunaj prikazati svojo veljavo in okus, ki so ju kazali v tedaj modnem secesijskem slogu. Stanovanja višjega meščanskega razreda so trisobna, s straniščem in kopalnico, posebej pa je predviden tudi prostor za služkinjo. V vsakem nadstropju vile je po eno stanovanje, ki ima vhod s stopniščnega podesta.¹⁷ Vile se na zunaj ne razlikujejo od stavb

¹³ Več biografskih podatkov v: CAFUTA – GOLOB 1998, cit. n. 2, pp. 12–30.

¹⁴ O preselitvi lahko sklepamo iz kronologije načrtov, kjer vidimo, da v letu 1894 nastanejo trije načrti pod imenom Schmidt & Friedrigger, Stadtbaumeister, PAM – TA/438, MA/818, MA/1480. Robert Schmidt pridobi koncesijo za svojo obrt stavbenika dne 19. 7. 1894, PAM, Register za koncesionarne obrti, MOM 542. Omeniti velja, da obstoječa literatura za pričetek Friedriggerjevega gradbenega delovanja šteje šele leto 1897, ko je priglasil lastno obrt, in njegovega družabništva s Schmidtom ne navaja, cf. e. g. *Nemci in Maribor, stoletje preobratov, 1846–1946* (ed. Jerneja Ferlež), Maribor 2012, pp. 199–201.

¹⁵ Npr. na Kamniški 26, PAM – MA/272.

¹⁶ Npr. na Kajuhovi 12, PAM – MA/250.

¹⁷ Vilharjeva 4 in 6, PAM – MA/1889 in MA/1890.

srednjega meščanskega sloja, so pa večinoma nastale kasneje, ko si je Friedriger že ustvaril ime ter si pridobil bogatejše naročnike.¹⁸

Poleg celostnega načrtovanja posameznih stavb skupaj z vrtovi (sl. 8)¹⁹ in pripadajočimi gospodarskimi objekti, je Friedriger načrtoval tudi delne spremembe, nadgradnje, prizidave, adaptacije ter komunalno opremo. Podjetje je stavbe tudi gradilo, tako po lastnih načrtih kot tudi za druge naročnike. Znan je primer vile Wescher na Tržaški 53, ki jo je načrtoval dunajski arhitekt Rudolf Klotz, zgradil pa domačin Friedriger.²⁰ Nekoč številni hlevi, skladišča, pralnice, lope so se morali sčasoma umakniti gostejši zazidavi parcel z novimi hišami, takšna usoda pa je doletela tudi marsikateri parkovno urejen vrt. Prej gospodarsko živahna območja so danes le še spalna naselja.

Od nestanovanjskih stavb imamo ohranjenih le nekaj skic, ki niso bile izvedene. V arhivu Friedrigerjevega vnuka Hansa v Welsu je ohranjenih nekaj študijskih skic, katerih izris je delo Maksa Czeikeja. Ohranjene so perspektivne skice za dekliško meščansko šolo v Mariboru, za dve trgovski hiši na Gosposki ulici, za hranilnico v Kermendinu,²¹ ki so nastale v tretjem obdobju med leti 1910–1912, če sklepamo po kaligrafiji risb, saj letnice niso nikjer zapisane. Czeikejev podpis se ujema s podpisom na perspektivnih risbah stavb na Popovičevi, ki so iz istega obdobja.

Friedriger je bil dejaven tudi na področju kulturne dediščine in njenega varovanja. Od leta 1910 je bil dopisni član Centralne komisije za umetnostne in zgodovinske spomenike na Dunaju in je tako mdr. preprečil uničenje stropa viteške dvorane v mariborskem gradu, predlagal pa je tudi preureditev gradu za potrebe občine in muzeja.²² Ideja o muzejski dejavnosti v gradu se je delno uresničila šele v štiridesetih letih 20. stoletja.

Friedrigerjev opus v Mariboru lahko razdelimo na sledeča obdobja ustvarjanja. V zgodnjem obdobju (1894–1900) so nastala dela, ki so bila pod vplivom dunajske šole in profesorja Hansna. Poklicno pot v Mariboru je začel skupaj z družabnikom Robertom Schmidtom v letih 1894–1896, ko je nastalo okoli 15 novogradenj ter prenov, glavnina v letu 1896. V letu 1897 je Fritz Friedriger prijavil svojo lastno

¹⁸ Vila je razkošneje grajena stanovanjska hiša, namenjena eni družini, kasneje pa tudi dvema, in je povezana s svojo okolico, vrtom.

¹⁹ Kako premišljeno so bili načrtovani tudi vrtovi, nam govori načrt krajinske ureditve vile Transilvanije, pod katerim se je podpisal W. Friedriger (torej sin Wilhelm), PAM, B.200 Družinski in rodbinski fondi, Fritz Friedriger. Glej sl. 8.

²⁰ CURK 1991, cit. n. 5, pp. 541–544.

²¹ CAFUTA – GOLOB 1998, cit. n. 2, pp. 53–56.

²² PAM MOM, AŠ 22, razno – županstvo.

2. Fritz Friedriger, Mladinska 33 v Mariboru, načrtovana 1896; in v ozadju: Maks Czeike, Mladinska 35 v Mariboru, načrtovana 1927, fotografija, 2013 / Fritz Friedriger, Mladinska 33 in Maribor, planned in 1896; in the background: Maks Czeike, Mladinska 35 in Maribor, planned in 1927, photo, 2013

obrt ter do leta 1900 izdelal okoli 20 projektov novogradenj, prezidav in prizidav.²³ V tem obdobju so nastale stavbe na Mladinski 33 (sl. 2),²⁴ Partizanski 77,²⁵ Heroja Staneta 18,²⁶ Kamniški 26 in druge, pri katerih uporablja jezik neoklasicizma in neorenesanse, po letu 1897 z elementi neobaroka. Stavbe so simetrično zasnovane z rizaliti na straneh ali v glavni osi, zaključeni so z nadstreškom, ki ima vidno leseno konstrukcijo. Pri večjih zasnovah (npr. Kamniška 26) je stopnišče močno poudarjeno v osi objekta in je bogato oblikovano kot pri javnih zgradbah. Pritličje je rustikalno s členitvijo v ometu, šivanimi robovi. Okenske in vratne odprtine so

²³ Fridriger pridobi koncesijo za obrt stavbenika (Baumeister) dne 8. 5. 1897. V uradnem seznamu je pripisano: Ustavil na nedoločni čas 30. 7. 1920. Friedriger se je namreč tega leta preselil v Gradec. PAM, Register za koncesionarne obrti, MOM 542.

²⁴ Lastnica načrta je Karin Satler.

²⁵ PAM – MA/991.

²⁶ PAM – MA/1735.

postavljene v osi, poudarjajo jih profilirani okvirji, ki se na temenu zaključujejo s preklado ali čelom različnih oblik, od trikotnega, segmentnega, valovitega, volutnega, ali pa samo s sklepnikom. Delitev po nadstropjih se vidi na fasadah v obliki zidcev, ki členijo fasade po horizontali.

Drugo obdobje ustvarjanja (1900–1910) sovpada s časom, ko je secesija iz Dunaja prišla v Maribor. Prva stavba z elementi secesije je vila na Mladinski 41,²⁷ zgrajena v letu 1900. Na njej se prvič pojavi motiv treh oken, ki so stopničasto zložena. Rizaliti dobijo bolj organske zaključke, tako tudi stopnišča, pri katerih je pri bogatejših izvedbah ograja domiselno oblikovana z rastlinskimi motivi (cvetje, vitice, storži na krajnih stebričkih). Motivi se ponovijo na kovinskih mrežah vhodnih vrat ter pritličnih oken, lahko pa tudi na zunanji ograji. Včasih je stopnišče samostojen volumen – stolpič, ki je poudarek v širšem uličnem prostoru (npr. Kajuhova 12 (sl. 3, sl. 4)), še posebej pri stavbah na križiščih.²⁸ Podobne prostorske poudarke je načrtoval Maks Fabiani na Slovenskem trgu v Ljubljani.²⁹

Volumenska razmerja se spremenijo, razmerju $1:\sqrt{2}$ se kot osnova pridruži kocka (razmerje 1:1:1), iz katere potem odvzema ali ji dodaja. V teh razmerjih nastajajo njegove najlepše stavbe s secesijskimi elementi: Kajuhova 10³⁰ in 12, Mladinska 34, Linhartova 14.³¹ Še vedno načrtuje tudi v razmerju $1:\sqrt{2}$, a so te stavbe zaradi svojih klasičnih proporcij veliko manj secesijske. Za razliko od klasično zasnovanih stavb imajo lahko višjo višino glede na tlorisna razmerja, saj je za višino vzeta daljša stranica tlorisa.³² Vse pogosteje uporablja štirikapno streho, ponekod visoki strešni zidci dajejo vtis ravne strehe. Nakloni streh so od zelo strmih do položnih, na enem objektu pa je lahko združenih več različnih naklonov. Likovni izraz se spremeni. Členitev fasad, tako vertikalna kot horizontalna, se zmanjša, venci med nadstropji večinoma izginejo, spremenijo se kapni venci, saj dobijo naslikane ali v ometu obdelane ornamente, ki so geometrijsko pravilni (kasete, krogi). Šivani robovi, kjer ostanejo prisotni, so stilizirani do največje možne mere.³³ Tudi rustika v pritličju oslabi oz. izgine. Ostaja pa osna poravnost, ki ohranja rdečo nit sicer

²⁷ PAM – MA/822.

²⁸ E. g. Mladinska 34, PAM – MA/817.

²⁹ Nace ŠUMI, *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani*, Ljubljana 1954, p. 25.

³⁰ PAM – MA/247.

³¹ PAM – TA/600.

³² E. g. Kajuhova 8/Kamniška 7, PAM – MA/246.

³³ Mladinska 34 in 20, PAM – MA/808.

3. Fritz Friedriger, Kajuhova 12 v Mariboru, perspektivna risba (risal Maks Czeike), 1902, PAM, MA/839 / Fritz Friedriger, Kajuhova 12 in Maribor, perspective drawing (drawn by Maks Czeike), 1902, Regional Archives Maribor, MA/839

raznolikih odprtih (trojno stopničasto okno, polkrožno okno, dvodelno, tridelno, štiridelno,...). Pojavi se nov element – veranda, ki je lahko zastekljena s členjeno šipo. Za verando uporabi kolonade ali potlačene arkade s stebri, a vse elemente neklasično interpretira.

Med pomembnejše objekte v tem obdobju sodijo stavbe na Linhartovi,³⁴ Mlinski 10,³⁵ Mladinski 34 ter stanovanjski niz na Prežihovi 8/Smetanovi 25 (Baroničina hiša),³⁶ ki so nastali med leti 1901–1903. Vse stavbe nosijo elemente secesije. Hiša na Linhartovi 19 po zaključkih vogalov spominja na Olbrichovo dunajsko poslopje *Secession* iz leta 1898. Načrt stavbe na Mlinski 10 (sl. 5) je podobno zasnovan kot vila Otta Wagnerja na Dunaju, t. i. vila Vojsik na Linzer StraÙe 375.³⁷ Stavba je znanilka nove dobe; nesimetričnost, poudarjena vertikalnost, ravno zaključen venec s steklenim napuščem, poudarjen vhod z rizalitom, ki se

³⁴ Linhartova 19 in 21, PAM – TA/606 in 608.

³⁵ PAM – MA/839.

³⁶ PAM – MA/1429; Jelka PIRKOVIČ – Breda MIHELICH, *Secesijska arhitektura v Sloveniji*, Ljubljana 1997, p. 114–115.

³⁷ Cf. Walter ZEDNICEK, *Otto Wagner und seine Schule*, Wien 2008.

4. Fritz Friedriger, Kajuhova 12 v Mariboru, fotografija, 2012 /
Fritz Friedriger, Kajuhova 12 in Maribor, photo, 2012

5. Fritz Friedriger, Mlinska 10 v Mariboru, perspektivna risba (risal Maks Czeike), 1902, PAM, MA/839 / Fritz Friedriger, Mlinska 10 in Maribor, perspective drawing (drawn by Maks Czeike), 1902, Regional Archives Maribor, MA/839

zaključuje z medaljonoma ter odsotnost strehe z vidnega polja ulice. Še najbolj klasična med naštetimi je vogalna Baroničina hiša na Prežihovi 8/Smetanovi 25, ki ima močno vertikalno členjeno fasado s pilastri z različnimi figuralnimi in geometričnimi zaključki. Vogal je poudarjen s polkrožnim čelom, ki ga v temenu zaključuje ženska glava. Razen vgrajenega secesijskega okrasja ter oblikovanega stopnišča stavba nima izrazito secesijsko zasnovanega volumna, čeprav nosi naslov »najčistejše secesijske stavbe v Mariboru«. ³⁸ Morda bi bilo bolje reči, da gre za najčistejšo secesijsko stavbo v Mariboru, ki je še ohranjena, bolj secesijski sta bili včasih gotovo stavbi na Mlinski 10 ter Linhartovi 21. A se nam je stavba na Mlinski 10 žal ohranila le na načrtih, stavba na Linhartovi 21 pa je precej izgubila z »obnovo«. ³⁹

Vpliv secesije se opazi tudi pri Friedrigerjevi risbi, ko postanejo fasade bolj plastično izrisane s senčenjem, doda pa jim še perspektivno risbo objekta skupaj z zu-

³⁸ PIRKOVIČ – MIHELICH 1997, cit. n. 36, p. 27.

³⁹ PAM – MA/839, TA/608 in primerjava z dejanskim stanjem na terenu, dokumentirana v raziskavi avtoric PERKO – ZANOŠKI – ZRIM 2005, cit. n. 2, p. 26.

6. Fritz Friedriger, notranjost vile Transilvanije v nadstropju, fotografija, 1914, PAM, B.200 Družinski in rodbinski fondi, Fritz Friedriger / Fritz Friedriger, interior of Villa Transilvanija, first floor, photo, 1914, Regional Archives Maribor, B.200 Family and Dynasty Funds, Fritz Friedriger

nanjo ureditvijo. Del vizualizacije prostora postanejo tudi rastlinje, ljudje, oblaki in celo električna napeljava.

Prehod v tretje ustvarjalno obdobje se zgodi okoli leta 1910, ko Friedriger začne množično uporabljati mansardne strehe, t.j. zalomljene štirikapnice. Prva znanilka novega obdobja postane vila na Vilharjevi ²⁴⁰ leta 1909, grajena za posestnika Antona Badla. V obdobju med leti 1910–1912 nastane okoli deset vil in večstanovanjskih hiš s tovrstno streho. Seveda še vedno nastane tudi kakšna manj ambiciozna stavba z dvokapno streho. Nova oblika strehe omogoči Friedrigerju, da volumen močno razgiba. Načrtuje čela, ki rastejo nad streho, vsako je oblikovano drugače. Namesto čela lahko vzvalovi le strešni venec in pod njim polkrožno okno ali relief.

⁴⁰ PAM – MA/1888.

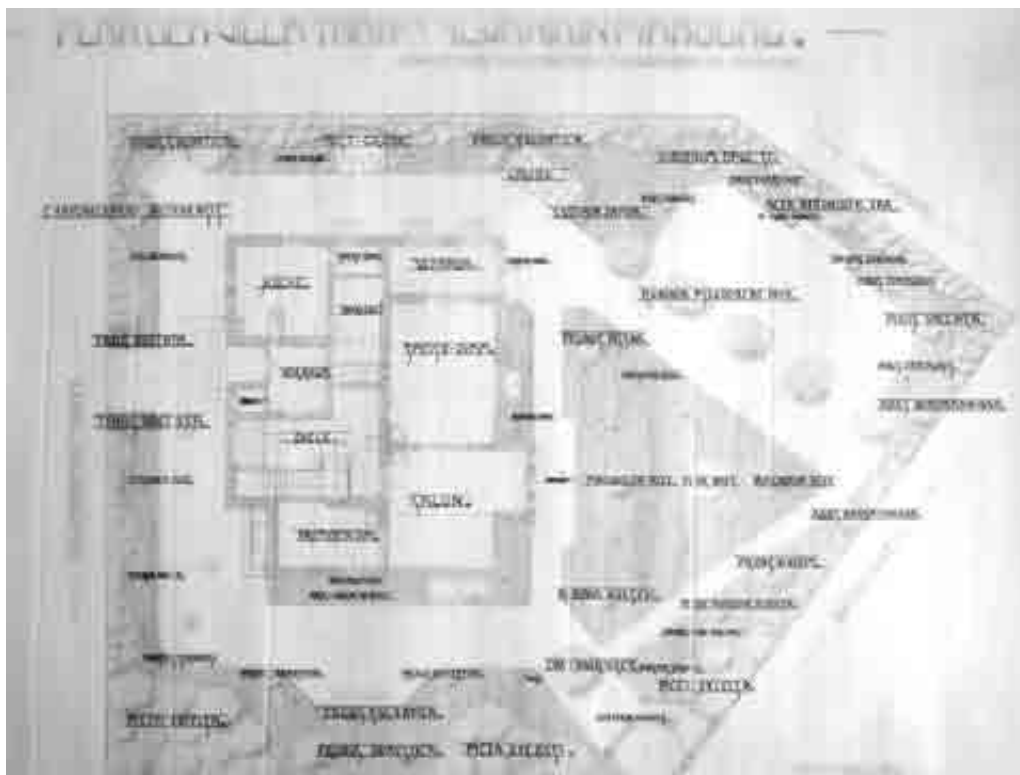

7. Fritz Friedrigger, Mladinska 45 v Mariboru, vila Transilvanija, perspektivna risba, 1910, PAM, MA/826 /

Fritz Friedrigger, Mladinska 45 in Maribor, Villa Transilvanija, perspective drawing, 1910, Regional Archives Maribor, MA/826

Volumen obogati z uporabo verande v južnem vogalu ali pa jo volumnu prida. Nad vhodom je dodan nadstrešek, ki v nekaterih primerih postane majhen balkon. Stopniščni volumen ni več samostojen v obliki stolpiča, mestoma ga izdajajo le tri stopničasto zložena okna. Raznovrstnim oknom se pridruži še okroglo oz. ovalno, ki je prvotno služilo le kot lina, ter tridelno okno s srednjim najvišjim delom. Strešna okna postanejo pomembni elementi pri ustvarjanju vtisa fasad. Risba je še vedno plastična s senčenjem v secesijski maniri, a je izčiščena, brez vijugajočega dima, ljudi in oblakov.

Friedrigger načrtuje stavbni volumen v razmerjih $1:\sqrt{2}$ in $1:\sqrt{3}$, kar daje stavbam masiven videz, doda pa še razmerje v zlatem rezu, ki ga uporabi tako v tlorisu kot tudi na fasadah. Stavbe v zlatem rezu delujejo harmonično, saj je to razmerje, ki ga najdemo v naravi. Enodružinske vile so razdeljene po horizontali na sprejemne in servisne prostore v pritličju in prostore za družino v nadstropju (sl. 6). Stopnišče ni samostojen prostor, temveč je povezano s predsobo oz. salonom, ki je obogaten s tem dinamičnim arhitekturnim elementom.

8. Wilhelm Friedriger, parkovna ureditev vile Transilvanije, načrt, 1914, PAM, B.200 Družinski in rodbinski fondi, Fritz Friedriger / Wilhelm Friedriger, park design for Villa Transilvanija, design, 1914, Regional Archives Maribor, B.200 Family and Dynasty Funds, Fritz Friedriger

Fasade zopet pridobijo na rustikalnosti, zlasti pritličje. Secesijskemu okrasju se pridruži še novobaročno, ki se pogosto pojavlja pri portalih. Takšen portal uporabi tudi pri svoji vili Transilvaniji na Mladinski 45 iz leta 1910,⁴¹ ki je brez dvoma najmenitnejša vila tega obdobja (sl. 7, sl. 8). Vhodno stranico poleg portala krasi še figuralni relief (sl. 9) in grb z napisom Monsberg in vejico pravega kostanja. Na reliefu so upodobljene personifikacije umetnosti: arhitektura, ki kot najpomembnejša sedi na pediestalu, desno poleg nje kiparstvo in slikarstvo. Levo stojita predstavnik stavbarske obrti; relief Fritza Friedrigerja (pod zidakom, ki ga drži v levi roki, vidimo pripisano *Fritz Friedriger Arch.*), ki je upodobljen kot zidar. Poleg njega stoji tesar, čisto na robu pa majhen putto. V ozadju je izklesan arhitekturni ideal – podoba grškega templja.

⁴¹ PAM – MA/826.

9. Fritz Friedrigger, relief na glavni fasadi vile Transilvanije, fotografija, 2013 /
Fritz Friedrigger, relief on the main façade of Villa Transilvanija, photo, 2013

V urbanističnem pogledu je najpomembnejša Friedriggerjeva kolonija večstanovanjskih hiš na Popovičevi.⁴²

Zadnje (ne)ustvarjalno obdobje se začne v letu 1913, ko Friedrigger zgradi zadnjo hišo v Mariboru, kasneje pa pod imenom Friedrigger in Czeike nastane le tu in tam kakšen tehnični načrt kanalizacije, greznice ..., ki pa so delo Friedriggerjevega družabnika Maksa Czeikeja. Prenehanje z delom je posledica spleta več nesrečnih okoliščin. V letu 1912 je odstopil z mesta svetnika in vodje regulacijskega načrta, kot sam pravi, zaradi onemogočanja.⁴³ S svojim oglašanjem v mariborskem časopisju ter kritiko neučinkovitosti organov se je meščanom vse prej kot priljubil. Po drugi strani je bil osip naročil logična posledica začetka prve svetovne vojne. Po vojni leta 1918, ko so stvari zopet stekle po ustaljenih tirnicah, pa Friedrigger kot nemškogovoreči iz političnih razlogov ni bil več zaželen.

⁴² PAM – MA/799–805. Friedrigger je pri tem projektu sodeloval kot vlagatelj in lastnik zemljišča, arhitekt in graditelj.

⁴³ FRIEDRIGER 1912, cit. n. 9, p. 3.

Po dveh letih se je izselil iz Maribora v Gradec. Tako je Friedriger kot arhitekt v Mariboru aktivno deloval le dobrih 20 let, sledil je le še epilog v Gradcu z izgradnjo svoje zadnje hiše – zase.⁴⁴

Na Friedrigerjevo delo je vplivalo vrsto dejavnikov; zaznamovalo ga je rojstno mesto Schäßburg/Sighișoara v Transilvaniji. Tu so nanj naredile vtis strme strehe z zalomljenimi napušči. Študij na dunajski akademiji pri profesorju Hansnu, arhitektu neorenesanse, mu je približal proporce in zgodovino arhitekture.⁴⁵ V letu 1900 je prišel z Dunaja in Gradca val secesije tudi v Maribor in navdušil Friedrigerja in njegove naročnike, a v samem Mariboru ni pustil večjega pečata, delno tudi zaradi kasnejših prenov, ki so stavbe osiromašile vsega secesijskega okrasja.⁴⁶ Nova moda, ki se je verjetno prav tako prenesla preko Dunaja in Gradca, je uporaba mansardne strehe, ki je bila priljubljena že v baroku. Začetek 20. stoletja prevzame ta element in ga razširi po Evropi; tako najdemo stavbe z mansardno streho od Nemčije vse do Romunije. Friedriger se je srečal z njim tako v svoji rodni Transilvaniji kot v Gradcu in ga je s pridom uporabil pri snovanju svoje meščanske arhitekture.

Akademski arhitekt Fritz Friedriger se je med svojim dvajsetletnim aktivnim delovanjem v Mariboru likovno in arhitekturno močno razvil. Od začetne faze, ko je pod vplivom dunajske šole ustvarjal stavbe v historičnem slogu, je prešel v secesijo z večjimi ali manjšimi vložki neoslogov, ko je ustvaril nekaj zanimivih objektov. Ko v svetu mine trend secesije, mine tudi v Friedrigerjevem izrazu, obdrži le kakšen posamezen, njemu ljubi element. Oba arhitekturna stila preideta v tretjem obdobju postopno v dokaj samosvoj arhitekturni jezik.

Stavbenik Maks Czeike

»Skromen, human človek, že po videzu umetnik.«⁴⁷ Družabnik Fritza Friedrigerja, stavbenik Maks Conrad Czeike, se je rodil 12. decembra 1879 v mestu Nový Jičín (ali nemško Neu Titschein) na Moravskem staršema nemške narodnosti.⁴⁸

⁴⁴ CAFUTA – GOLOB 1998, cit. n. 2, p. 29.

⁴⁵ Na drugi strani posetnice Toephila von Hansna je napisano priporočilo za Friedrigerja, kot enega njegovih najboljših učencev (»Ich erlaube mir hirmit einen meiner besten Schülrl her Fridriger aus Ungarn vorzustellen.«). Arhiv Hansa Friedrigerja, Wels, Avstrija (po kopiji PAM, B.200 Družinski in rodbinski fondi, Fritz Friedriger).

⁴⁶ PIRKOVIČ – MIHELICH 1997, cit. n. 36, p. 25.

⁴⁷ Ustni vir: Pavel Heričko ml.; Maribor, v BRODSCHNEIDER – OURIČEV – RŠELA 1996, cit. n. 2, p. 9.

⁴⁸ Ibid., p. 4.

Podatki o njegovem srednješolskem in visokošolskem izobraževanju niso znani. V ustnem izročilu v Mariboru se je govorilo, da naj bi bil Czeike učenec Otta Wagnerja, vendar pa naj študija ne bi dokončal; kljub temu je uporabljal naziv arhitekt.⁴⁹

Prav tako je neznan čas Czeikejevega prihoda v Maribor in povod zanj. Prva sled sta njegovi inicialki na perspektivnih in fasadnih risbah stavb Fritza Friedriegerja med 1902–1903.⁵⁰ Med 1903–1906 je na formularju Lokalne komisije mestnega sveta Maribora poleg Friedriegerjevega tudi njegov podpis,⁵¹ med risbami pa inicialk ni. Med 1906–1910 Czeikejevega imena med dokumentacijo ali načrti, ki jih hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor, ni zaslediti. Czeike je koncesijo za obrt stavbenika pridobil dne 8. 5. 1910,⁵² dve leti kasneje pa sta Friedrieger in Czeike začela tudi uradno delati skupaj pod imenom *Friedrieger u. Czeike, Architekten u. Baumeister*.⁵³

Leta 1913 je Friedrieger zaradi političnih pritiskov prenehal z delom, tako da je vodstvo ateljeja prevzel Czeike.⁵⁴ Czeike je zadnje načrte izdelal za stavbo na Partizanski 47 leta 1937.⁵⁵ Atelje je leta 1938 prevzel in preoblikoval gradbenik Jože Požauko, dotedanji Czeikejev obratovodja.⁵⁶ Svojo obrt je Czeike zadnjič prijavil 29. avgusta 1941.⁵⁷ Ponoči konec maja ali v začetku junija 1945 naj bi ga, starega 65 let, odpeljali od doma z Mladinske ulice 35 (sl. 2), od koder je izginil tudi njegov celoten osebni in poslovni arhiv.⁵⁸

⁴⁹ Ustni vir: pokojni Jože Požauko, Czeikejev sodelavec, v: BRODSCHNEIDER – JURIČEV – KŠELA 1996, cit. n. 2, p. 4. V arhivih dunajske Akademije upodabljajočih umetnosti je zapisano le ime njegovega bratranca Heinricha Czeikeja.

⁵⁰ E. g. na načrtih Mlinske 10, leto 1902, PAM – MA/839.

⁵¹ E. g. v spisu Linhartove 14, leto 1904, PAM – TA/599.

⁵² PAM, Register za koncesionarne obrti, MOM 542.

⁵³ Friedrieger in Czeike, arhitekta in stavbenika. Prvi načrti, ožigosani z žigom *Friedrieger u. Czeike* so iz leta 1912, npr. za Popovičevo 5 in 7, PAM – TA/801 in TA/802. Czeike se podpiše na perspektivno risbo, Friedrieger pa na načrte.

⁵⁴ Uradno sta oba ostala dejavna tudi po tem, ko se je Friedrieger že preselil v Avstrijo oz. tudi po njegovi smrti. Czeike je namreč imel češkoslovaško državljanstvo in kot tujec v Jugoslaviji takrat ni smel imeti svojega podjetja. BRODSCHNEIDER – JURIČEV – KŠELA 1996, cit. n. 2, p. 9.

⁵⁵ PAM – MA/928.

⁵⁶ Jože CURK, Mariborsko gradbeništvo med sredinama 19. in 20. stoletja, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, LXXVI, 2004, p. 312.

⁵⁷ PAM, IV register trgovinskih in ostalih obratov.

⁵⁸ Ustni vir: Paul Vadnou, takratni Czeikejev sosed (Mladinska ulica 33), v: BRODSCHNEIDER – JURIČEV – KŠELA 1996, cit. n. 2, p. 9.

Czeikejev opus v Mariboru tvorijo v največjem delu prenove in dograditve (35). Po večkratni preureditvi in dograditvi izstopa nekdanja vila Langer (Mladinska 29).⁵⁹ Poleg adaptacij je avtor mnogih enodružinskih stanovanjskih objektov (23), poslovno-stanovanjskih objektov (3), družbenih objektov (2), gospodarskih objektov (18), načrtov kapel in cerkva (4), številne notranje opreme in večstanovanjskih objektov, med njimi šestih večstanovanjskih hiš v nizu, z značilnimi najemniškimi stanovanji na vogalu Prežihove in Smetanove ulice.⁶⁰ V njegov mariborski opus sodijo tudi regulacijski načrti, kot sta urbanistična ureditev Koroške četrti, ki sta jo naredila skupaj z Jožetom Jelencem, neizvedena regulacija Magdalenskega trga, lokacijski načrti, delno izvedena ureditev Frančiškanskega pokopališča na Pobrežju ter ureditev otroškega igrišča na Mladinski 29. Z Jožetom Plečnikom sta leta 1932 preuredila jezuitsko kapelo v Magdalenskem predmestju,⁶¹ leta 1935 pa sta sodelovala pri osvetlitvi frančiškanske cerkve.⁶²

Czeikejevi objekti se nahajajo tudi drugod po Sloveniji: Dom počitka oz. starejših občanov (bivša šola) v Mengšu, Osnovna šola Mežica na Koroškem in prenova vile Czeike v Trstu.⁶³ Arhitekturni opus Maksa⁶⁴ Czeikeja ni velik, če upoštevamo, da je (morda s prekinitvami) v Mariboru bival 43 let (1902–45).

Zaradi nepoznanih podatkov o izobraževanju (in življenju) je težko sklepati o vplivih na oblikovanje Czeikeja kot arhitekta. Naslonimo se lahko na štiri verjetne inspiracije, ki jih lahko zaznamo v njegovem delu: vplivi rojstnega okolja (češka arhitektura), vplivi arhitekturnih gibanj konec 19. in v začetku 20. stoletja, osebni arhitekturni stil njegovega »mentorja« in sodelavca Fritza Friedriggerja in v zadnjem obdobju njegovega ustvarjanja sodelovanje z Jožetom

⁵⁹ PAM – MA/815.

⁶⁰ Jelka PIRKOVIČ-KOCBEK, *Izgradnja sodobnega Maribora, mariborska arhitektura in urbanizem med leti 1918 in 1976*, Ljubljana 1982, pp. 12–16. V Pokrajinskem arhivu Maribor sta ohranjeni dve variantni rešitvi fasad, PAM – MA/1214.

⁶¹ Ustni vir: Peter Požauko, sin Czeikejevega sodelavca, župnik v Malečniku, v: BRODSCHNEIDER – JURIČEV – KŠELA 1996, cit. n. 2, p. 7. Letnica 1930, ki jo navaja vir, je najverjetneje napačna, saj naj bi jezuiti šele leta 1932 dobili v last dvonadstropno stanovanjsko hišo na Ljubljanski cesti 13 v Mariboru, v: Miha SOVROVIC – Gašper PERC, *Jože Plečnik, arhitektura in mi*, Maribor 2011 (raziskovalna naloga, Osnovna šola Bojana Iliča, tipkopis), p. 16. Isto datiranje tudi v: Andrej HRAUSKY – Janez KOŽELJ – Damjan PRELOVŠEK, *Jože Plečnik, Dunaj, Praga, Ljubljana*, Ljubljana 2007, p. 172.

⁶² Otmar VOSTNER, *Ob stoletnici frančiškanov v Mariboru*, Maribor 1964, p. 38.

⁶³ Rok GOLOB – Eva DVORAKOVA, *Arhitekt Maks Czeike*, Maribor 1998, p. 5, p. 16, p. 18.

⁶⁴ Ali Maxa, kot svoje ime zapisuje do leta 1925, kasneje pa svoje ime posloveni. Cf. podpis na načrtih Grajska 2, leta 1923 (PAM – MA/189), Ljubljanska 13, leta 1932 (PAM – TA/591).

Plečnikom, in vplivi modernizma, ki jih je mogoče zaznati predvsem v njegovih perspektivnih risbah.

Czeikejevo delo lahko v grobem razdelimo v tri večje sklope: delo v ateljeju pri Fritzu Friedrigerju v letih 1902–1912 z vmesnimi prekinitvami, najdejavnije obdobje v letih 1912–1935, ter zadnje obdobje po letu 1935, ki sovпада s koncem obdobja stare Jugoslavije. V prvem obdobju (1902–1912) delo Maksa Czeikeja v Friedrigerjevem ateljeju prepoznamo po njegovih inicialkah na posameznih risbah oz. načrtih za stavbe (najprej na perspektivnih: Mlinska 10, Ulica kneza Koclja 16, kasneje tudi na fasadnih risbah, Prežihova 8⁶⁵), pod načrte (tlorise in fasade) se je kot avtor arhitekture podpisal Friedriger. V tem času pride tudi do preobrata v arhitekturnem jeziku Friedrigerja, ki pretekle historične sloge zamenja z novo, modnejšo secesijo. Kljub izrisovanju prvih secesijskih stavb v Mariboru pa Czeike secesijskega arhitekturnega jezika kasneje v svojem delu nikoli ne uporablja – verjetno zato, ker je dokaj hitro prišla »iz mode«.

Drugo obdobje (1912–1935) je obdobje Czeikejevega plodnega ustvarjanja, ki se začne z ustanovitvijo skupnega ateljeja s Friedrigerjem in ga glede na značilnosti arhitekture lahko razdelimo v štiri sklope: od 1912 do 1922, od 1922 do 1925, od 1925 do 1930 in od 1930 do 1935. Avtorstvo načrtov je v letih 1912–13 težko določiti, saj se v nekaterih primerih pod projekt ni podpisal nobeden od njiju (npr. Kocenova 12⁶⁶). Leta 1912 je Friedriger narisal načrte za svojo zadnjo stavbo v Mariboru, za katero lahko trdimo, da je njegovo delo (Popovičeva 13), pod perspektivno risbo pa se je podpisal Czeike.⁶⁷

Med 1915–1918 Czeike, najverjetneje zaradi 1. svetovne vojne, ni dobil nobenih naročil. Po letu 1919 so se pojavila prva manjša naročila, ki so obsegala predvsem načrte gospodarskih in skladiščnih objektov, razne prezidave, dozidave in adaptacije, ter načrte za notranjo opremo trgovskih prostorov.⁶⁸ Med njimi so zanimiva vhodna vrata na Gospejni ulici 13,⁶⁹ oblikovana v neobaročnem stilu, ki spominjajo na vhode v zaprte zidane atrijske kmečkih hiš, značilne za češko podeželje 19. stoletja; t. i. »selské baroko« ali »vaški barok«. Prva večja naročila po vojni so prišla šele leta 1922; med njimi je arhitekturno gotovo najpomembnejši pritlični objekt kavarne Park s teraso na Ulici Heroja Staneta 19

⁶⁵ PAM – MA/839, MA/1795, MA/1213.

⁶⁶ PAM – MA/314, leto 1912.

⁶⁷ PAM – TA/805.

⁶⁸ E.g. PAM – MA/112, MA/153.

⁶⁹ PAM – MA/133.

10. Maks Czeike, kavarna Park na Ulici Heroja Staneta 19 v Mariboru, razglednica, 1922, privatna last: Janez Lombergar / Maks Czeike, Park coffee house at Ulica Heroja Staneta 19 in Maribor, postcard, 1922, private collection: Janez Lombergar

v Mestnem parku (sl. 10).⁷⁰ Celotna vhodna fasada je bila gosto perforirana z velikimi okenskimi odprtini brez okvirjev, ki so bile med kasnejšo prenovo zazidane, s tem je stavba popolnoma izgubila svoj prvotni elegantni neoklasicistični oblikovni izraz.

Do leta 1925 je Czeike poleg načrtov za manjše posege v že obstoječe stavbe ustvaril le nekaj novogradenj, večinoma v neobaročnem stilu (polkrožne oziroma predvsem ovalne oblike stavbnih elementov ter detajlov, poudarjeno oblikovani okvirji okoli nekaterih odprtin, volute, ...) in/ali neoklasicističnem stilu (trikotni zatrep ali timpanon, pilastri, slepe arkade, simetrične fasade, klasična razmerja: 1:√2, 1:1); v obeh pa je vedno močno poudarjena delitev z zidci na pritličje in nadstropje (ali streho). Fritz Friedriger je v svojem zadnjem obdobju uporabljal podoben eklekticizem, vendar je arhitekturni jezik Czeikeja popolnoma drugačen. Med 1925–1930 je dobil Czeike poleg prenov največ naročil za enodružinske hiše (8); drugo pa so bile: večstanovanjske hiše (2), poslovno-stanovanjsko (1) in družbene

⁷⁰ PAM – MA/1736.

stavbe (otroško dnevno zavetišče, mladinski dom, cerkev sv. Magdalene,⁷¹ osnovna šola v Mežici⁷²).

Enodružinske hiše so manjše, pritlične z izkoriščeno mansardo ali enonadstropne; imajo enostavne volumne, katerih fasadna čela se dvigajo preko vencev štirikapnih streh; na vhodnem delu pa je večinoma dodan manjši stopniščni volumen (nadstrešnica z balkonom ali pomanjšana verzija portika s timpanonom), ponavadi ob stranski fasadi hiše. Detajli so bolj stilizirani in ploskoviti: komaj zaznavni pilastri v vogalih posameznih volumnov, stilizirane volute, okvirji okoli oken so vtisnjeni v omet le še kot črta, vegetativno okrasje nad okenskimi odprtinami je v barvi ometa. Barva fasade je večinoma rumeno-oranžna v kombinaciji z belim fasadnim pohištvom in zelenimi vhodnimi vrati (včasih tudi s polkni); celoto nadgrajujejo detajli iz surovega betona (balustrade, stebri, ...). Prostorska zasnova je deljena na dnevni del v pritličju ter spalni del v nadstropju, vsi prostori pa so dostopni iz »dile« (reprezentančne sobe z odprtim stopniščem). Tlorisi so bili enostavni, funkcionalni ter izredno racionalni. Velikost posameznih prostorov je dimenzionirana tako, da je zadostila osnovnim potrebam takratnih stanovalcev. Podobno je Czeike zasnoval tudi lastno hišo, ki je imela nekoliko bolj dekoriran fasadni plašč in centralno postavljen vhod. Cerkev na Magdalenskem trgu⁷³ je bila zasnovana v neobaročnem stilu z zanj značilnimi pokončno postavljenimi ovalnimi okenskimi odprtinami s poudarjenimi podboji z ušesci, vendar ni bila zgrajena po Czeikejevih načrtih.⁷⁴

Med načrti za poslovno-stanovanjsko hišo na Ulici Vita Kraigherja 8⁷⁵ sta dve različno oblikovani fasadi (neoklasicistična in ekspresionistična), med načrti za šest dvo- in trinadstropnih vrstnih večstanovanjskih hiš na vogalu Prežihove in Smetanove ulice (sl. 11)⁷⁶ pa tudi dve različno oblikovani fasadi (ne-

⁷¹ PAM – TA/653.

⁷² Matija MILER, *Nova osnovna šola Mežica*, Ljubljana 2007 (raziskovalna naloga, Razvoj arhitekture, Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, tipkopis).

⁷³ PAM – TA/653.

⁷⁴ Načrte za cerkev sv. Magdalene v Mariboru je izdelalo več arhitektov in tudi študentov Jožeta Plečnika: »V to obdobje sodi tudi izdelava načrta za novo gradnjo župne cerkve sv. Magdalene (France Tomažič, 1923) in ureditev Magdalenskega trga, prvi sodobnejši projekt v Taborskem predmestju, ki pa se ni realiziral.«, v: Jože CURK, Kratek oris komunalne in gradbene zgodovine Maribora med obema vojnama, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, XXVIII, 1980, pp. 194–199.

⁷⁵ PAM – MA/1842. O slovenskem ekspresionizmu v arhitekturi e. g.: Stane BERNIK, *Ekspresionistične tendence v slovenski arhitekturi, Ekspresionizem in nove stvarnost na Slovenskem*, Ljubljana 1986; Peter KREČIČ, *Plečnik in ekspresionizem*, Ljubljana 2002, p. 8.

⁷⁶ PAM – MA/1214.

11. Maks Czeike, večstanovanjska hiša na vogalu Prežihove in Smetanove ulice v Mariboru, načrtovana 1926, fotografija, 2013 /
Maks Czeike, apartment house on the corner of Prežihova and Smetanova Street in Maribor, planned in 1926, photo, 2013

oklasicistična z elementi neobaroka v vogalnem volumnu in ekspresionistična). V obeh primerih so se odločili za sodobnejšo, ekspresionistično. Kompozicija stavb osnovne šole v Mežici iz leta 1926⁷⁷ je razgibana, saj so volumni in strehe posameznih enot sestavljeni od najnižjega (otroški vrtec) do najvišjega (glavni objekt z razredi) pri glavni cesti. Czeike naj bi, po svojih besedah, s to idejo izhajal ravno iz razgibanosti okoliškega gozdnatega hribovja.⁷⁸ Fasade so podobne izvedenim ekspresionističnim fasadama stavb na Ulici Vita Kraigherja 8 in Prežihovi ulici 9 oz. Smetanovi 30. Czeike je, očitno, pojmoval tloris in fasado kot dve različni, nepovezani entiteti: torej še vedno na tradicionalen, historiciističen način. Dekoracija fasad, ki je prehajala od ploskovitih barvnih vzorcev do bogatih plastičnih reliefov z namenom monumentalizacije objekta, pa je po-

⁷⁷ MILER 2007, cit. n. 72, p. 8.

⁷⁸ Ustni vir: Janez Hornböck, ibid., p. 7.

kazatelj dojemljivosti za trenutno arhitekturno problematiko: iskanje prehoda iz historicizma v moderno, ki se je pod vplivom secesije najprej osredotočila na svobodnejše oblikovanje dekoracije fasad. Podobno je v tistem času oblikoval svoje stavbe tudi Czeikejev sodobnik Ivan Vurnik: npr. Sokolski dom na Taboru v Ljubljani med 1923–1927.⁷⁹

V letih 1926–1929 je Czeike trikrat pripravil načrte za adaptacijo oz. dograditev stavbe na Mladinski ulici 29,⁸⁰ ki je bila prvotno poletna vila Jožefa Langerja s prostranim parkom. Po njegovi smrti je bila vila s parkom podarjena mestu Maribor, ki je stavbo namenilo za oranžerijo, park pa je postal prvi javni mestni park v Mariboru. Czeike je leta 1926 naredil načrte preureditve rastlinjaka v otroško zavetišče.⁸¹ Leta 1929 se je pojavila potreba po novih prostorih, zato je Czeike naredil načrte preureditve enonadstropnega otroškega zavetišča v dvonadstropni mladinski dom.⁸² Prenove in dozidave so vilo sicer spremenile, vendar so bile izvedene v skladu z izhodiščno idejo stavbe in so jo likovno nadgradile.

Med 1930–1935 je Czeike poleg prenov in gospodarskih objektov načrtoval tudi enodružinske hiše (7), poslovno-stanovanjsko (1) in družbene stavbe (ureditev Frančiškanskega pokopališča v Pobrežju, načrte za jezuitski samostan v Magdalenskem predmestju ter osvetlitev bazilike frančiškanske cerkve; zadnji dve v sodelovanju z Jožetom Plečnikom) ter regulacijo Magdalenskega trga.⁸³

V Czeikejevi stanovanjski arhitekturi ni prišlo do večjih sprememb.⁸⁴ Volumni so enonadstropni in še manj členjeni. Čel, ki bi se dvigovala čez nivo strešnega venca praviloma ni več. Strešni nakloni se zmanjšajo z 1:1 na 1:2. Vhodni deli so še vedno izpostavljeni, včasih kot manjši portiki s timpanoni, večinoma pa jih poudari z enostavnim nadstreškom (betonska plošča), ki jo podpirajo prav tako neokrašeni betonski stebri. Etaže so horizontalno členjene z vpeljavo novega elementa: pomik

⁷⁹ Damjan PRELOVŠEK, O dekorativnosti zgodnje Vurnikove arhitekture, *Ivan Vurnik, 1884–1971, slovenski arhitekt* (ed. Janez Koželj), Ljubljana 1994, pp. 64–71.

⁸⁰ PAM – MA/815.

⁸¹ Gre za zapolnitev z manjšimi okenskimi odprtini prej v celoti zastekljene južne fasade. Vse ostalo je ohranilo.

⁸² Obstoječ klasicistični portik z dvojnimi stebri je nadzidal z linijo okenskih odprtin z masivnim timpanonom, na severni strani pa v osi dodal simetrično oblikovan stopniščni volumen.

⁸³ PAM – TA/767: Perspektivna risba regulacije Magdalenskega trga se nahaja v mapi načrtov za trinadstropno stanovanjsko hišo na Pobreški 6, ki so nastali leta 1932.

⁸⁴ CURK 1980, cit. n. 74, pp. 194–199: V Mariboru po vojni »... pa so vile slej ko prej ostale v mejah cottage, periferne hiše pa na nivoju provincialnosti in pogosto celo ruralnosti ...«.

12. Maks Czeike, delno izvedena ureditev frančiškanskega pokopališča na Pobrežju v Mariboru, načrtovana 1930, fotografija, 2013 /

Maks Czeike, partly realised arrangement of the Franciscan cemetery in Pobrežje in Maribor, planned in 1930, photo, 2013

najnižjega nadstropja navznoter. Na ostro linijo se nizajo zgornji in/ali spodnji deli okenskih odprtin. Novi element so tudi slepa podolgovata okna oz. niše v paru ali v trojčku. Nekateri dekorativni elementi, ki jih je prej veliko uporabljal (volute, okvirji odtisnjeni v omet, risbe shematizirane vegetacije, pilastri v vogalih), so popolnoma abstrahirani ali jih popolnoma opusti. Pri njegovih družbenih stavbah pa je v arhitekturnem jeziku prišlo do večjih sprememb: predvsem v perspektivnih risbah se je začel veliko bolj ukvarjati s stavbnimi volumni čistih geometrijskih oblik kot pa z dekoracijo fasade.⁸⁵

⁸⁵ Ibid., pp. 194–199: »... V zahtevnejših zgradbah so se polagoma začeli pojavljati konstruktivistični vplivi Prage, Münchna in Ljubljane, ki so se vedno odločneje uveljavljali nasproti retrospektivni

13. Maks Czeike, regulacija Magdalenskega trga na Ljubljanski 13 v Mariboru, perspektivna risba, 1932, PAM, TA/591 /

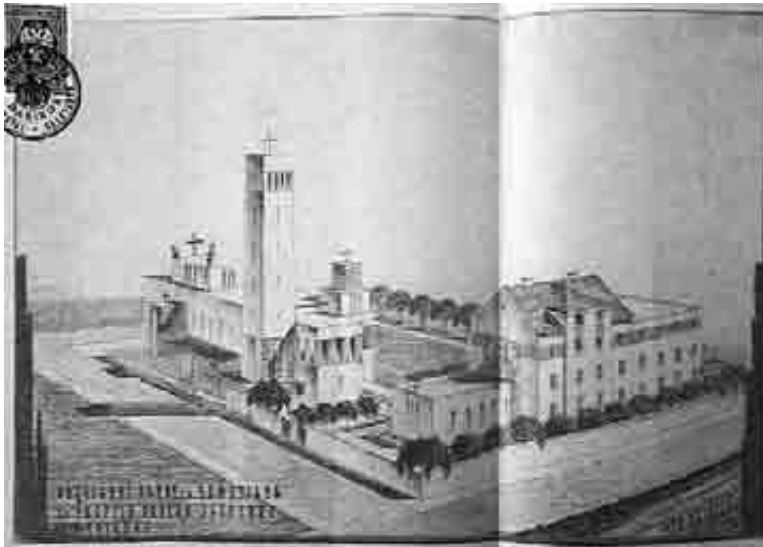
Maks Czeike, regulation of Magdalena Square at Ljubljanska 13 in Maribor, perspective drawing, 1932, Regional Archives Maribor, TA/591

Leta 1930 je Czeike naredil načrte za preureditev frančiškanskega pokopališča na Pobrežju na Cesti XIV. divizije 42, načrt kapele in mrtvašnice (nezgrajeno) ter načrt simetrično postavljenih arkad (sl. 12), ki ločijo frančiškansko pokopališče od civilnega pokopališča, pod katerimi so postavljene spominske plošče znamenitih mariborskih družin.⁸⁶ Pobreško pokopališče je poleg Žal edino v Sloveniji, ki je vpisano v Združenje pomembnih pokopališč v Evropi.⁸⁷ Arhitekturna zasnova kapele in arkad je enostavna: kompozicijo stavb tvorijo geometrijsko enostavni volumni in izdolbene praznine (arkadni hodnik). Stavbi še vedno sestavljajo klasični arhitekturni elementi (vhodni timpanon, stolpiči, arkade, pilastri,...), vendar so izčiščeni, brez dodane dekoracije. Kot gradivo prvič uporabi neometane zidake iz rdeče opeke, ki tvorijo teksturo plašča stavbe: predstavljajo dekoracijo fasade. Polja med oboki pod arkadami so prekrita z belim ometom, floralni kapiteli stebrov so iz vidnega betona; prav tako tla, stopnišče, strešni zaključki ter kipi. Kapelo bi lahko primerjali s cerkvijo sv. Antona Padovanskega v Beogradu

arhitekturi ter začeli nakazovati razvojne smeri moderne arhitektonike. Z njimi se je povojni Maribor otresel tradicionalizma in poiskal stike s sodobnimi projektantskimi in gradbeno-tehničnimi dosežki ...«.

⁸⁶ PAM – PO/486.

⁸⁷ Association of Significant Cemeteries in Europe. Cf. elektronski vir: <http://www.significantcemeteries.org/2011/11/cemetery-pobrezje.html>. (1. 1. 2013).

14. Jože Plečnik in Maks Czeike, zasnova jezuitskega samostana v Magdalenskem predmestju v Mariboru, perspektivna risba, 1932–1935, PAM, TA/591 in TA/767 / Jože Plečnik and Maks Czeike, conception of the monastery of the Heart of Jesus in the Magdalena suburb of Maribor, perspective drawing, 1932–1935, Regional Archives Maribor, TA/591 and TA/767

(1929–1932) arhitekta Jožeta Plečnika, katere osnovni elementi so prav tako rdeča opeka, bel omet in detajli iz surovega betona.⁸⁸

Leta 1932 je naredil načrte za trinadstropno poslovno-stanovanjsko stavbo na Pobreški cesti 6.⁸⁹ Fasade so klasično deljene na pritlični (masivni del), srednji (reprezentančni del) ter zgornji del (timpanon), vendar so popolnoma abstrahirane, izčiščene in brez okrasja. Prvič je tudi uporabil horizontalna okna. Stavbo je Czeike narisal tudi na desni strani perspektivne risbe regulacije Magdalenskega trga na Ljubljanski 13,⁹⁰ in jo tudi ponovil v variacijah v celotnem uličnem nizu (sl. 13). Stavba cerkve je oblikovana popolnoma v modernističnem stilu. Na levi strani cerkve se nadaljuje novo predmestje: modernistične kvadraste stavbe z ravnimi strehami in obešeno fasado (menjavanje horizontalnih linij polnega – parapetov in praznega – oken). Czeike je torej sledil sodobnim evropskim arhitekturnim prizadevanjem.

⁸⁸ E. g. Peter KREČIČ, *Jože Plečnik*, Ljubljana 1997, pp. 103–105, Damjan PRELOVŠEK, *Jože Plečnik, 1872–1957, architectura perennis*, London 1997, pp. 234–236.

⁸⁹ PAM – TA/767.

⁹⁰ PAM – TA/591.

V času 1932–1935 je Czeike sodeloval s Plečnikom pri zasnovi jezuitskega samostana (sl. 14) v Magdalenskem predmestju (cerkve, bivalnega poslopja ter celotne zunanje ureditve vključno s trgom pred cerkvijo)⁹¹ ter pri osvetlitvi bazilike frančiškanske cerkve v Mariboru.⁹² Zasnova volumnov stavb samostana je enostavna; gre za asimetrične kompozicije enostavnih geometrijskih teles (kvadrov) z ravnimi strehami. Zasnova fasad temelji na menjavi teksturiranih (ker gre za črno belo risbo, sklepamo, da gre verjetno za rdečo opeko) in čistih površin (verjetno bel omet) brez dodatne dekoracije. Od načrtov za samostan so izvedli samo predelavo pritličja dvonadstropne stanovanjske hiše v kapelo: s podrtjem sten med štirimi sobami in prizidkoma na obeh straneh hiše so zagotovili dovolj velik prostor za zbiranje in molitev.⁹³ Da bi izboljšali osvetlitev bazilike, so po Plečnikovem predlogu naredili preboje slepih bifor nad glavno ladjo, za njimi pa neprehoden hodnik, ki je prekrit s stekleno streho.⁹⁴

V zadnjem obdobju po letu 1935 je Czeike poleg manjših prenov ustvaril samo še dve enodružinski hiši ter trinadstropno poslovno-stanovanjsko stavbo na Partizanski 47. Od vseh njegovih enodružinskih stavb bi lahko izpostavili hišo na Vrbanški 37, ki je nastala v tem obdobju.⁹⁵ Stavba je zaradi novih prizidkov izgubila svojo prvotno obliko, poleg tega pa jo prekriva vzpenjavka. Perspektivna risba kaže zanimivo arhitekturno zasnovo: dolg napušč stavbe pri tako nizkem strešnem naklonu daje vtis ravne, lebdeče strehe, ki je še dodatno poudarjena s širokim strešnim vencem iz opaža iz vodoravnih desk. Vizualno poudarjena horizontalna zasnova oblikovanja stavbe je značilna za modernizem. Njegov zadnji projekt, poslovno-stanovanjska stavba Ljudske samopomoči Maribor na Partizanski cesti 47, ima prav tako podaljšan napušč z zelo nizkim naklonom strehe in širokim strešnim vencem, ki enako ustvarjajo videz ravne strehe.⁹⁶

V primerjavi s Friedrigerjevim opusom je Czeikejev občutno manjši. V karieri, ki je bila skoraj dvakrat daljša od Friedrigerjeve v Mariboru, je naredil skoraj polovico manj projektov. Njegov diapazon pa je kljub temu širok: od neoklasicistič-

⁹¹ Sodelovanje med Jožetom Plečnikom in Maksom Czeikejem pri izvedeni ureditvi jezuitske kapele in neizvedenem načrtu za celoten jezuitski samostan ni navedeno v nobeni literaturi, e. g. HRAUSKY – KOŽELJ – PRELOVŠEK 2007, cit. n. 61, p. 172. V PAM – TA/591 in TA/767 pa se nahajajo načrti ureditve kapele in načrti celotnega jezuitskega samostana, kjer je podpisan Maks Czeike.

⁹² VOSTNER 1964, cit. n. 62, p. 38.

⁹³ HRAUSKY – KOŽELJ – PRELOVŠEK 2007, cit. n. 61, p. 172.

⁹⁴ VOSTNER 1964, cit. n. 62, p. 38.

⁹⁵ PAM – MA/2008.

⁹⁶ PAM – MA/928.

nega in neobaročnega arhitekturnega jezika (ki pri enodružinskih stavbah deloma ostane do konca, verjetno zaradi želja naročnikov), preko ekspresionizma do zanimivih spogledovanj s sodobnejšo arhitekturno prakso, ki je (na žalost) večinoma zaznavna predvsem na perspektivnih risbah.

»Predpostavka, da so bili [takratni arhitekti] neinovativni, jalovi, nekreativni, nazadnjaški, antirazvojni in podobno, ne drži. Res so bili pri okrasju fasad retrospektivni, nikakor pa ne pri snovanju prostornin kot temeljne razvojne usmeritve arhitekture. Ne samo pri stavbah, ki so jih zahtevale nove potrebe države in družbe, ampak tudi pri stanovanjskih poslopih se je ta arhitektura izkazala za inovativno, saj je vanjo vnesla merila in razmerja, ki so ustrezala novim bivalnim in s tem tudi življenjskim potrebam.«⁹⁷ In več kot to. Po poskusu rekonstrukcije življenja in kritičnega ovrednotenja celotnega opusa ter osredotočeni urbanistični in arhitekturni raziskavi stavbnega fonda obeh arhitektov, smo avtorice mnenja, da tako Friedriger kot Czeike sicer nista bila vodilna arhitekta svojega časa, prav gotovo pa sta s svojimi stavbami in prostorskimi rešitvami močno vplivala na urbanistično in arhitekturno podobo (Koroškega predmestja) Maribora. Zavedati se moramo namreč, da naš prostor ne oblikujejo samo arhitekti, ki s svojimi (presežnimi in izstopajočimi) stavbami postavljajo pomembne prostorske poudarke na ključnih lokacijah in s pomembno vsebino oz. vlogo, ampak predvsem arhitekti, ki oblikujejo t. i. anonimno arhitekturno tkivo, ki je v našem okolju zastopano v veliko večji meri kot arhitekturni poudarki, čeprav se mogoče glede na današnjo prakso zdi obratno. Zato mora biti tudi anonimna, nepretenciozna arhitektura kvalitetna.

Arhitektura Fritza Friedrigerja in Maksa Czeikeja je vsekakor imela veliko kvalitet. Posebno uspešna sta bila v prostorskem umeščanju stavb v ulične nize, ki še danes (so)ustvarjajo kvaliteten doživljajski mestni prostor. Friedriger je zaradi gostote svojih vil na nekaterih območjih Koroškega predmestja uspel ustvariti značilni *genius loci* oz. duh prostora. Tudi organizacijske zasnove stavb z izjemo manj ambicioznih najemniških hiš so nudile takratnim prebivalcem dovolj udobja, saj so bili funkcionalno razdeljenim tlorisnim površinam dodani kot običajni del stanovanja tudi stranišče in celo kopalnica, kar je takrat predstavljalo novost (in tudi še redkost). Estetske rešitve zunanjega plašča stanovanjskih stavb (predvsem enodružinskih hiš) so bile na dovolj visokem nivoju, sledile so smernicam časa, ki so bile zlasti v Mariboru bolj tradicionalno kot napredno usmerjene in so bile poleg arhitekturnih vzgibov tudi odraz takratnega meščanskega

⁹⁷ CURK 2004, cit. n. 56, pp. 301–331.

okusa. Kar pa ne moremo trditi za družbene stavbe Maksa Czeikeja, za katerega se zdi, da je z zadnjimi projekti presešel tradicionalno arhitekturno prakso oblačenja fasad in se začel ukvarjati z oblikovanjem stavbnih volumnov, kar mu je posebno uspelo pri sakralnih objektih (pokopališče na Pobrežju). Zato se nam zdi pomembno in vredno, da se njune stavbe pravilno vzdržuje, obnavlja⁹⁸ in varuje tudi na institucionalni ravni in s tem ohranja za bodoče prebivalce in obiskovalce Maribora.

⁹⁸ Temu ni bilo tako v večini primerov obnove, npr. pri obnovi vile Transilvanije na Mladinski 45, ki je bila leta 2003 »očiščena« znotraj in zunaj. Mdr. so posekali tudi stoletni drevesni nasad. Stavba z vrtom je sicer zaščitena kot spomenik lokalnega pomena, EŠD 6162.

Architecture of Fritz Friedrigger and Maks Czeike in Maribor

SUMMARY

During the 19th Century the city of Maribor grew well beyond its medieval core and spread out to its suburbs. In 1850 the Koroško, Graško, and Magdalensko suburbs were merged with the city, a development which resulted in large-scale construction throughout the entire area, with rural areas and field paths being developed into municipal roads and streets. This article studies the development of the Villa quarters constructed by local builders and craftsmen, with emphasis on the Koroško suburb which is located to the west of today's city centre. Its primary focus studies the work of two specific architects and craftsmen – Fritz Friedrigger and his younger associate Maks Czeike – both of which were active in Maribor during the 1891–1937 period.

The elder Friedrigger, a Transylvanian German by birth, was responsible for the design and construction of approximately 75 residential buildings with gardens and associated outbuildings. As a civil engineer, Friedrigger was also responsible for the ongoing supervision of their construction. His earlier works bear features of the neoclassical and Neo-Renaissance style with elements of Neo-Baroque. After 1900 he designed some of the most beautiful Vienna Secession buildings in Maribor. One prominent feature of this style is reflected in the modification of the $1:\sqrt{2}$ ratio used by newer designs due to the use of cubes having a 1:1:1 ratio. It was during this period that he was joined by a young apprentice called Czeike, a talented young architect who would later become Friedrigger's partner in the company. In his later works, following the decline of the secession style, Friedrigger reintroduced elements of the historic styles. Many of the houses and villas he designed included a mansard – a four-sided hip roof which comes to life in conjunction with various roof elements.

Like Friedrigger, Maks Czeike was no native of the region but rather a foreigner who had arrived from Moravia. Compared to Friedrigger, his lifetime creation was rather moderate. He designed around 25 residential buildings, among them six 2 and 3 floor blocks – on the corner of Prežihova and Smetanova streets. His first Maribor works included various technical drawings while his first independent architectural work appeared after the closing of WWI. In addition to his work in design and renovation of buildings, Czeike was also involved in the design of municipal outline plans (Koroška quarter, Magdalenski square, Franciscan cemetery). He cooperated with Jože Plečnik in rearrangement of the Jesuit chapel in Magdalensko and in design of the interior lighting of the Franciscan church. His (re)search for his own architectural expression began with strict neoclassicism and neobaroque, passed through experimentation with an abundance of ornamentation in an expressionistic language and culminated with the implementation of clean horizontal elements that are characteristic of modernist architecture.

Through their work in the design of numerous buildings and extensive urban planning, Fritz Friedrigger and Maks Czeike had made a strong impact on the cityscape of

Maribor, especially in the Koroško suburbs where many of their buildings are/were located. It is precisely for this reason that their structures are considered so important in the built fabric of the city. They had authored a quality experience of the urban space while at the same time offered their inhabitants sufficient comfort.

Translated by Janez Premk